

ULOGA CRNE GORE U RATOVIMA DEVEDESETIH: "OD DOSLJEDNOG RATNIKA DO (NE)VOLJNOG SAVEZNIKA"

dr Šerbo Rastoder i mr Novak Adžić

UVOD

Da bi se u cjelosti razumjela uloga Crne Gore u ratovima tokom raspada Jugoslavije, nužno je imati na umu da je Crna Gora od 1945. do 1992. godine bila federalna jedinica unutar jugoslovenske države. Ona je zajedno sa još pet republika i dvije pokrajine, prema Ustavu iz 1974. godine, formirala saveznu vlast, tj. teorijski je imala oko 12,5% vlasti na saveznom nivou. U periodu 1992-2003. bila je dio Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), u kojoj je teorijski imala 50% vlasti, a od 2003. do 2006. bila je dio Srbije i Crne Gore (SCG), konfederalne tvorevine u kojoj joj je, takođe, 50% vlasti bilo zagarantovano.

Suštinski, ustavno određenje je bilo podređeno centru moći, kojeg je od 1989. godine personifikovao režim Slobodana Miloševića, predsjednika Republike Srbije, u kojem je Crna Gora formalno bila dio šire zajednice u kojoj suštinski nije imala ulogu u odlučivanju. Naime, od 1988. se urušava ustavno uređenje iz 1974. godine. Ukidanjem autonomija Vojvodini i Kosovu, te instaliranjem marionetske vlasti u Crnoj Gori, režim Slobodana Miloševića uspostavlja kontrolu nad 50% jugoslovenske federacije, jer kontrolom četiri glasa (Srbija, Crna Gora, Vojvodina i Kosovo) faktički dovodi do „blokade” rada federalnih organa.

Važno je napomenuti da su ustavna ovlašćenja republika bila umanjena, posebno kada se ima na umu kontrola nad oružanom silom (Jugoslovenskom narodnom armijom - JNA, kasnije Vojskom Jugoslavije - VJ). Ipak, to ne znači da na razne načine republike nijesu bile involvirane u ratne sukobe, bilo kao (ne)voljni saveznici ili kao direktni i zainteresovani učesnici. Tim prije što se Crna Gora od prevrata 1989. identifikovala kao bespogovorni saveznik Srbije u očuvanju Jugoslavije u postojećim ustavnim okvirima i, samim tim, kao protivnik osamostaljenja drugih jugoslovenskih republika. U takvim okolnostima, organizovani referendumi unutar procesa osamostaljenja republika, postali su inicijalne kapisle za oružane sukobe.

CRNA GORA I RAT U SLOVENIJI (1991)

Krajem 1990. i 1991. godine organi vlasti u Socijalističkoj Republici Crnoj Gori (SRCG) bili su antipodni političari rukovodstva SR Slovenije i prvobitno su se veoma nepovoljno odnosili prema odluci o izglasavanju državne samostalnosti Slovenije. Osuđivali su to kao akt „jednostranog secesionizma“ i „neprijateljstva“ prema Jugoslaviji i njenog „neustavnog

razbijanja”, tvrdeći da kao „nelegalan” ne proizvodi nikakve pravne posljedice, kako je i zaključila Skupština SRCG 28. juna 1991. godine.

Rukovodstvo organa vlasti SRCG i njegov predstavnik u Predsjedništvu SFRJ, u odnosu na zvanično proglašenje samostalnosti Republike Slovenije (25. juna 1991), i odmah zatim, prema *desetodnevnom ratu* u Sloveniji (27. jun - 7. jul 1991), odnosili su se politički i operativno, na istovjetan način kao i vrh rukovodstva SR Srbije i njen predstavnik u Predsjedništvu SFRJ. Intervencija JNA, koja je bila pod nadležnošću Predsjedništva SFRJ, odnosno Vrhovne komande, uslijedila je na osnovu odluke koju nije donio ovaj, jedino ustavno nadležni organ, te je, u unutarpolitičkim obračunima, neosnovano pripisivana saveznoj vladi Anta Markovića. Odluku o angažovanju JNA u Sloveniji, prema tvrdnjama Momira Bulatovića i Slobodana Miloševića, donijela je Savezna Vlada (Savezno izvršno vijeće - SIV SFRJ), na čelu sa Antom Markovićem. Međutim, Ante Marković je to demantovao, tvrdeći da SIV nije donio tu odluku, niti je imao ustavna ovlašćenja da to uradi. Ni predsjedništvo SFRJ, jedino ustavno ovlašćeno da može da donese odluku - naredbu o upotrebi vojske, nije donijelo odluku da se JNA angažuje u ratu u Sloveniji. Prema tvrdnjama predsjednika SIV-a Anta Markovića, vlada i on nisu donijeli odluku o upotrebi JNA u Sloveniji, već je to, po njemu, uradio armijski vrh, neovlašćeno i bez znanja i konsultacije sa njim i bez odluke SIV-a. Odnosno, tu odluku su donijeli, po Markoviću, general armije i savezni sekretar za odbranu SFRJ Veljko Kadivić i Generalštab JNA, na čelu sa generalom Blagojem Adžićem, u dogovoru sa Slobodanom Miloševićem i Borislavom Jovićem, predsjednikom Republike Srbije i njenim članom Predsjedništva u SFRJ.¹

U odnosu na rat u Sloveniji, Skupština SRCG i njena izvršna vlast (Predsjedništvo i Vlada) su 4. jula 1991. zahtijevali od nadležnih organa vlasti SFRJ i u republikama Hrvatskoj i Sloveniji da „do kraja ispoštuju moratorijum od tri mjeseca, uz punu garanciju na primjenu odluka koje se odnose za otcjepljenje i razdruživanje od Jugoslavije, kao jednostranih akata“.²

Skupština SR Crne Gore je u zaključcima zahtijevala da se „odmah i bezuslovno prekinu oružani sukobi u Sloveniji, izvrši povlačenje jedinica takozvane Teritorijalne odbrane Slovenije, oslobode sva zarobljena lica i pruži im se neophodna pomoć“.³ U usvojenim zaključcima Skupština SR Crne Gore je podržala mjere Štaba Vrhovne komande JNA, ocjenjujući da „za sada nema potrebe za vraćanjem vojnika iz Crne Gore koji se nalaze u JNA. Opređeljenje Crne Gore je za Jugoslaviju kao državnu zajednicu onih naroda koji žele i hoće da žive u njoj i da se u tom smislu obave nužne promjene u saveznim organima. Crna Gora će kao suverena država, samostalno odlučivati o oblicima saradnje i povezivanju sa drugim narodima u toj budućoj zajednici“.⁴ Konstatuje se i da parlament Crne Gore, ipak, „smatra da se ni jedan narod, niti djelovi bilo kojeg naroda, silom ne smiju zadržavati u Jugoslaviji. Onima koji žele da izađu iz nje to omogućiti“.⁵

Dakle, tokom rata u Sloveniji, rukovodstvo Crne Gore, kao i Srbije, i njihovi predstavnici u Predsjedništvu SFRJ, bili su stanovništa da Sloveniju ne treba silom zadržavati u Jugoslaviji, već je pustiti da se „otcijepi“, izdvoji iz njenog sastava, te da Jugoslavija može postojati i bez Slovenije i da JNA treba da se povuče iz te zemlje i to na granice buduće projektovane, „skraćene Jugoslavije“. Mnogi istraživači potenciraju da je stanovište da se „Slovenija pusti da ide“ bio jasan indikator da odbrana Jugoslavije ipak nije bio primarni cilj. Time se može

¹ Vidi opširno o tome: prof. dr Šerbo Rastoder i mr Novak Adžić, „Moderna istorija Crne Gore 1988-2017 - od prevrata do NATO pakta”, knjiga II, „Vijesti”, Podgorica, 2020, str. 493-502.

² Navedeno prema: „Pobjeda”, Titograd, br. 9191, od 5. jula 1991, str. 1 i 7. Vidi više o tome: prof. dr Šerbo Rastoder i mr Novak Adžić, „Moderna istorija Crne Gore 1988-2017 - od prevrata do NATO pakta”, knjiga II, „Vijesti”, Podgorica, 2020, str. 506-507.

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

objasniti kratko trajanje rata u Sloveniji, u kojem je Crna Gora učestvovala posredstvom JNA u kojoj su bili i pripadnici iz Crne Gore.

Prema raspoloživim podacima, tokom rata u Sloveniji poginuo je jedan oficir (pilot) JNA koji je bio iz Crne Gore, dok su jedan oficir i dva vojnika ranjeni, a 30 je bilo u ratnom zarobljeništvu. U Titograd je 6. jula 1991. godine iz zarobljeništvu u Sloveniji stigao 21 vojnik JNA iz Crne Gore. I ostali zarobljeni vojnici iz Crne Gore su pušteni iz zarobljeništvu. Ukupno su u ratu u Sloveniji, poginula 44 pripadnika JNA, od čega šest oficira, šest podoficira, 30 vojnika i pitomaca i jedno građansko lice u službi u vojsci i jedna neidentifikovana osoba, a bila su ranjena 184 vojnika JNA. Tokom oružanog konflikta u Sloveniji poginulo je i osam pripadnika teritorijalne odbrane (TO) Slovenije, četiri policajca, šest slovenačkih civila i šest stranaca koji su se zatekli u Sloveniji.

Rat je završen 7. jula 1991. godine političkim dogovorom strana u sukobu, uz pritisak i posredničku ulogu evropske zajednice. Odluku o povlačenju JNA iz Slovenije donijelo je Predsjedništvo SFRJ 15. jula 1991. godine i odlučilo da se ta odluka izvrši u potpunosti u roku od tri mjeseca. Posljednji vojnik JNA je napustio Sloveniju 26. oktobra 1991. godine. Crnogorsko rukovodstvo je stalo iza takvog stava i njen predstavnik u Predsjedništvu SFRJ je glasao za povlačenje JNA iz Slovenije.

CRNA GORA I RAT U HRVATSKOJ (1991-1995)

Socijalistička Republika Crna Gora (SRCG) formalno-pravno, budući da nije bila samostalni subjekt međunarodnog prava, „nije učestvovala” u ratu u Hrvatskoj (1991-1995), ali realno, faktički, ona jeste bila učesnica tog agresorskog rata.

Organi vlasti SRCG i njeni predstavnici u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) tokom 1990-1991, kao i njeni zvanični zastupnici i činici u novoj državi, Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ) od aprila 1992. i nadalje, podržali su srpsku političku i oružanu pobunu u Hrvatskoj i priklonili su se velikosrpskom ratnom konceptu „svi Srbi u jednoj državi”. Promovisali su politiku zasnovanu na planu da veliki dio teritorije, odnosno prostora Republike Hrvatske, koja je 25. juna 1991. službeno proglasila državnu samostalnost, a koja je bila nastanjena značajnim dijelom srpskim stanovništvom, treba da bude odvojena, amputirana od Hrvatske. U perspektivi, taj prostor je trebalo da postane sastavni dio državne teritorije projektovane, skraćene „krmje Jugoslavije”. Političko vođstvo SR Crne Gore i njeni predstavnici u vlasti SFRJ, kasnije SRJ, su, poput Srbije, podržali i na brojne načine enormno pomogli, kako stvaranje, tako i funkcionisanje nekoliko godina paradržavne tvorevine tzv. Republike Srpske Krajine. Ona je bila prisilno uspostavljena na tlu Republike Hrvatske, međunarodno priznate države i nešto kasnije članice UN-a.

U cilju ostvarenja velikosrpskog projekta o objedinjavanju, okupljanju pod istim državnim krovom „srpskog etničkog prostora”, što je podrazumijevalo teritorijalno komadanje prostora Republike Hrvatske, od polovine 1991. godine aktivno se vojno uključila i djelovala JNA, odnosno njeno vođstvo i efektivna pod njenom komandom i kontrolom. U tom smislu, preduzeta je i opšta vojna, ofanzivna, tzv. „operacija Dubrovnik”. Počela je 1. oktobra 1991, i to sa teritorije Socijalističke Republike Crne Gore, ali i Hercegovine (dijela SR BiH), napadom JNA na područje Konavala i cijelog dubrovačkog regiona i potom samog grada Dubrovnika. Crna Gora je, faktički, iako ne i zvanično, od 1. oktobra 1991. bila u ratu sa Hrvatskom, uprkos činjenici da su njeni zvanični republički organi to negirali.

U toj ratnoj operaciji učestvovalo je više od 7.000 mobilisanih građana SRCG. Građani su masovno krenuli u rat izvan granica Crne Gore, odnosno, učestvovali su u napadu na

Republiku Hrvatsku, koja je tri mjeseca ranije proglasila nezavisnost. U organizaciji i po nalogu Generalštaba JNA i drugih struktura vlasti, moći i uticaja, građani Crne Gore su mobilisani, kako u sastav JNA, tako i u dobrovoljačke jedinice, stavljene pod komandu JNA, te u okviru Teritorijalne odbrane CG, ali dijelom i u okviru oružanih formacija Specijalne republičke policije Vlade SRCG. Ratna „operacija Dubrovnik” bila je po činjenju i posljedicama osvajački, rušilački i pljačkaški pohod na Republiku Hrvatsku, konkretno na dubrovačko područje, uprkos činjenici da rukovodstvo SR Crne Gore nije zvanično objavilo rat Hrvatskoj, kao što to isto nije oficijelno uradila ni JNA. Naprotiv, politička elita Crne Gore je tvrdila da Crna Gora nije u ratu, što nije odgovaralo činjenicama. Glavni predstavnici vlasti u Crnoj Gori, odnosno, njeni republički organi, uz učešće predstavnika vojske, pružili su zvanično, 2. X 1991. punu podršku vođstvu JNA, tj. štabu Vrhovne komande i njenim ratnim operacijama u Hrvatskoj, posebno na dubrovačko-hercegovačkom frontu.

Za angažovanje JNA u ratu u Hrvatskoj (1991. godine) odluku nije donijelo legalno i legitimno Predsjedništvo SFRJ, jedini ustavni organ nadležan za JNA, koje je bilo vrhovni komandant vojske. Ono je bilo u blokadi zato što polovina punopravnih članova Predsjedništva SFRJ nije učestvovala u radu tog tijela, već ga je napustila ili je bojkotovala njegov rad. Predsjedništvo SFRJ je tako ostalo bez legitimiteta i blokirano u radu, te nije moglo donijeti ustavnu i legalnu odluku o upotrebi JNA u ratu u Hrvatskoj. Ipak, „krnje” Predsjedništvo SFRJ, sastavljeno od četiri člana pod kontrolom predsjednika SR Srbije Slobodana Miloševića, među kojima je bio i predstavnik Crne Gore dr Branko Kostić⁶ donijelo je odluku o upotrebi JNA u oružanim sukobima u Hrvatskoj. To krnje tijelo je nelegalno i nelegitimno, takođe, donijelo odluku o proglašenju stanja neposredne ratne opasnosti u zemlji. Sa tom odlukom se saglasilo, *de facto*, i rukovodstvo Crne Gore na čelu sa predsjednikom Predsjedništva mr Momikom Bulatovićem.

Odluku o upotrebi JNA u ratu u Hrvatskoj, a posebno u vojnim operacijama na dubrovačko-hercegovačkom frontu, donio je vrh JNA, na čelu sa saveznim sekretarom SFRJ za narodnu odbranu, generalom armije Veljkom Kadrijevićem, i načelnikom Generalštaba JNA general-pukovnikom Blagojem Adžićem, a za nju su znali i saglasili se *de facto*, republička rukovodstva Srbije i Crne Gore i njihovi predstavnici u „krnjem” Predsjedništvu SFRJ, dr Borislav Jović u ime Srbije i dr Branko Kostić u ime Crne Gore, te u ime pokrajina Vojvodine, Jugoslav Kostić, i Kosova, Sejdo Bajramović, koji su bili pod kontrolom Miloševića, budući da je od polovine 1991. godine predsjednik Srbije Slobodan Milošević ostvario punu kontrolu nad vojnim vrhom JNA, dok su Crna Gora i njeno rukovodstvo tada bili u raljama njegove politike i pod njegovim patronatom.

U vezi s vojnom ofanzivom na jug Hrvatske, Dubrovnik i njegovo područje, predsjednik Predsjedništva SRCG Momir Bulatović je kasnije tvrdio da su ga obmanuli savezni sekretar za odbranu SFRJ general Veljko Kadrijević, glavni faktor u vrhu JNA, i njegovi potčinjeni iz Generalštaba. Tvrdio je da su mu oni saopštili da se na granici Crne Gore sa hrvatske strane „nalazi 30.000 ustaša, koji se spremaju da napadnu Crnu Goru”. Ta informacija nije bila tačna. Za vrijeme vojnih dejstava na dubrovačko-hercegovačkom ratištu, vojnike i rezerviste iz Crne Gore i sa drugih područja, koji su bili u sastavu Druge operativne grupe JNA, pod komandom generala Pavla Strugara (on je prije toga bio na dužnosti komandanta TO Crne Gore), u Cavtatu su 13. X 1991. godine posjetili predsjednik Predsjedništva SRCG mr Momir Bulatović i član

⁶ Dr Branko Kostić je od polovine maja 1991. bio član, a potom potpredsjednik Predsjedništva SFRJ. Od 6. decembra 1991. do 15. juna 1992. bio je v.d. predsjednika „krnjeg” Predsjedništva SFRJ, kada je ta funkcija ukinuta jer je nova država SRJ, federalna zajednica Srbije i Crne Gore, stvorena 27. aprila 1992. godine. Za prvog predsjednika SRJ je 15. juna izabran Dobrica Ćosić. Do tada je, odnosno, do izbora Dobrice Ćosića za prvog predsjednika SRJ, dr Branko Kostić formalno obavljao dužnost prvog čovjeka nove zajedničke države Crne Gore i Srbije – SRJ. On je nominalno bio vrhovni komandant ostatka JNA, koja je 20. maja 1992. transformisana u Vojsku Jugoslavije (VJ), kao oružanu silu SRJ.

predsjedništva SFRJ dr Branko Kostić. Oni su tada dali punu podršku vojnoj komandi u ratnim dejstvima.

Tokom rata u Hrvatskoj 1991. godine republičko rukovodstvo Crne Gore pokazivalo je određeni i ograničeni stepen neslaganja s postupcima vrha JNA i ministra odbrane SFRJ generala Kadijevića. To je naročito došlo do izražaja prilikom odvođenja velikog broja vojnika i rezervista JNA iz kasarni u Crnoj Gori na front u Baniji (Dvor na Uni), radi popunjavanja jedinica JNA, usljed neuspjele mobilizacije u Srbiji i dezertiranja dijela pripadnika JNA sa toga ratišta. Više od 1.000 vojnika iz Crne Gore je, suprotno volji organa vlasti u Crnoj Gori i bez dogovora sa njima, odvedeno na banijsko ratište u Hrvatskoj. Rukovodstvo Crne Gore ih je, dijelom i pod pritiskom članova porodica odvedenih vojnika, javno pozvalo krajem oktobra 1991. da napuste jedinice i da se vrate u Crnu Goru, što se tada postepeno i dogodilo.

U prvoj fazi rata 1991. godine, u službi i u komandnim strukturama JNA, nijesu svi Crnogorci bili za rat protiv Hrvatske. Protiv zauzimanja Ćilipa, razaranja dubrovačkog područja i ratnog pohoda i opsade Dubrovnika bio je kapetan bojnog broda i komandant 9. VPS JNA Boka kontraadmiral Krsto L. Đurović, koji je izgubio život pod još uvijek nerazjašnjenim okolnostima na prostoru Konavala 5. X 1991. godine. Brojni dokazi govore da je Krsto Đurović ubijen u helikopteru ili prilikom njegovog prinudnog slijetanja u Konavle, i to od strane osoba iz redova JNA, koje su dobile nalog da to urade. Naime, Đurović se nije slagao sa politikom, planovima i akcijama JNA i njenim političkim mentorima u vezi „operacije Dubrovnik”. Takođe, prije smrti kontraadmirala Krsta Đurovića, admiral JNA, Crnogorac, Vladimir Barović, odbio je nalog pretpostavljenih iz JNA da bombarduje dalmatinske gradove, te je na ostrvu Visu 29. septembra 1991, na dužnosti zamjenika komandanta Vojno-pomorske oblasti Split, umjesto izvršenja tog rušilačkog naloga, izvršio samoubistvo. Napisao je u oproštajnom pismu da je agresija JNA na Hrvatsku za njega djelo suprotno crnogorskoj časti i da odbija da u tome učestvuje.

U Crnoj Gori, naročito od polovine 1991. godine, a znatno prije početka ratne „operacije Dubrovnik” 1. oktobra 1991, vršena je strahovita i permanentna ratnohuškačka kampanja, propaganda, u kojoj su prednjačili tada jedini republički mediji: dnevni list „Pobjeda” i Televizija Crne Gore. Tokom rata u Hrvatskoj, a posebno za vrijeme ofanzive na dubrovačko područje i učestalog granatiranja grada Dubrovnika, u Crnoj Gori je bio izuzetno aktivan antiratni pokret manjinske, građanske, „druge Crne Gore”, koji je počivao na maksimi „*Junaštvo je ne ići u rat*”. Tom pokretu su pripadali: nekoliko državotvornih, suverenističkih parlamentarnih političkih stranaka u Crnoj Gori, te pojedini nezavisni štampani mediji (nedjeljnik „Monitor”) i neveliki broj alternativnih udruženja pisaca, novinara i značajnih intelektualaca Crne Gore. Na mitingu za suverenu i samostalnu Crnu Goru, udružene crnogorske državotvorne, suverenističke i antiratne opozicije na Cetinju, 1. II 1992. godine, u organizaciji Liberalnog saveza Crne Gore (LSCG), pred nekoliko desetina hiljada građana, poslata je jasna poruka pjesmom koja se pjevala na tom skupu: „*Sa Lovćena vila kliče, oprosti nam Dubrovniče*”. Taj skup je bio skup udružene opozicije u Crnoj Gori, one antiratne i suverenističke, parlamentarne (i manjim dijelom vanparlamentarne), ali demokratske, građanske, predvođene LSCG i ostalim članicama Saveza reformskih snaga za Crnu Goru (sačinjenog od nekoliko partija koje će kasnije činiti, nakon ujedinjenja 1993, SDP CG, te dio Demokratske koalicije, odnosno predstavnici Demokratskog saveza u Crnoj Gori, itd).

U ratu u Hrvatskoj (1991-1995) građani Crne Gore su ginuli i bili ranjavani, ne samo na dubrovačko-hercegovačkom ratištu, već i na slavonskom frontu (Vukovar) i drugim djelovima Hrvatske. Među poginulima na tim frontovima bilo je i dobrovoljaca iz Crne Gore, koji su bili u sastavu JNA, ali i onih koji su djelovali u okviru paravojnih formacija iz Srbije i iz Crne Gore, prevashodno dobrovoljačkim formacijama Narodne stranke Crne Gore, zatim paravojnim formacijama: « Srpska garda » SPO - Vuka Draškovića; dobrovoljačkim jedinicama Srpske radikalne stranke dr Vojislava Šešelja; « Srpske dobrovoljačke garde » (« Tigrovi ») Željka

Ražnatovića - Arkana; pripadnici « Belih orlova » iz Crne Gore, formacije Srpske narodne obnove Mirka Jovića i Dragoslava Bokana iz Srbije; te pripadnici (polu)paravojskih « Crvenih beretki » prvobitnih „Knindži” kapetana Dragana Vasiljkovića, jedinice u ratu u Hrvatskoj, a potom i u BiH, DB Srbije, itd, koje su operisale na slavonskom, kninskom, baranjskom, banijskom i drugim ratištima na podunavskom i drugim područjima Hrvatske.

Na dubrovačko-hercegovačkom frontu tokom 1991. i 1992. godine smrtno je stradalo 165 građana Crne Gore, pripadnika JNA, a ranjeno je 236. Oni su kasnije, od strane Crne Gore i SRJ, dobili status ratnih vojnih invalida. Pored toga, relevantno je istaći da je četrnaest građana Crne Gore, koji su bili vojnici i rezervisti u sastavu JNA, učesnici rata, svirepo mučeno i ubijeno kao ratni zarobljenici od strane određenih formacija hrvatskih oružanih grupa i vlasti u vojno-istražnom centru, odnosno, logoru „Lora” kod Splita i na drugim lokacijama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tokom 1991. i 1992. godine. Znatno broj zatočenika je mučen, ali je uspio da preživi. Pronađeni su posmrtni ostaci 12 od ukupno 14 ubijenih vojnika i rezervista JNA iz Crne Gore na nekoliko lokacija u BiH.

Zbog rata u Hrvatskoj i povrede Ženevskih konvencija, ratnog i humanitarnog prava, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju Ujedinjenih nacija (Haški tribunal) osudio je za ratne zločine na sedam i po godina zatvora general-pukovnika JNA Pavla Strugara. On je bio iz Crne Gore i komandant TO Crne Gore, a potom komandant Operativne zone na dubrovačko-hercegovačkom frontu, pod komandom Generalštaba JNA iz Beograda (kome je formacijski bio potčinjen). Haški tribunal je na sedam godina zatvora osudio i admirala Miodraga Jokića, državljanina Republike Srbije, bivšeg ministra vojnog u njenoj vladi. U vrijeme napada na dubrovačko područje i grad Dubrovnik bio je komandant ratne mornarice JNA i Devetog vojno-pomorskog sektora Boka, pod komandom, takođe, Generalštaba JNA. On je pred haškim sudom priznao krivicu. Tužilaštvo Haškog tribunala je podnijelo optužnicu za ratni zločin stradanja civilnog stanovništva i dr. u granatiranju starog grada Dubrovnika i protiv kapetana JNA Vladimira Kovačevića - Ramba iz Nikšića. On je izveden na sud u Hagu, ali je odlučeno da mu se usljed nesposobnosti (mentalne neuravnoteženosti) ne može suditi. Haško tužilaštvo nije podiglo nijednu optužnicu protiv bilo kog civila ili javnog funkcionera iz Crne Gore zbog učešća u ratu na dubrovačkom području 1991-1992. godine.

Tokom rata u Hrvatskoj i na teritoriji Crne Gore su se zbili ratni zločini. Naime, u mjestu Morinj (Boka Kotorska) od oktobra 1991. do druge polovine 1992. godine postojao je sabirni centar (logor) za zarobljenike sa dubrovačkog ratišta. U tom logoru pod kontrolom JNA, tj. njenih oficira, u tom periodu je bilo više od 300 ratnih zarobljenika, vojnika i civila sa dubrovačkog ratišta, od kojih je veliki broj bio žrtva ratnog zločina: nečovječnog postupanja, mučenja i izgladnjivanja. Za ratne zločine u logoru „Morinj” Viši sud Crne Gore u Podgorici je 31. jula 2013. godine osudio četiri osobe iz Crne Gore na ukupno 12 godina zatvora, a tu presudu je potom potvrdio 22. aprila 2014. godine i Apelacioni sud Crne Gore.

Evropska unija i Ujedinjene nacije su pokušavale, brojnim mirovnim inicijativama i posredovanjem, da krajem 1991. i tokom 1992. godine okončaju rat u Hrvatskoj. U tom smislu je predložen mirovni plan UN-a, poznat kao plan pregovarača Sajrusa Vensa, bivšeg državnog sekretara SAD i specijalnog izaslanika Generalnog sekretara UN-a. Vensov plan je usvojio UN i nakon toga su taj plan, na insistiranje međunarodne zajednice, prihvatile Srbija, vođstvo JNA, Crna Gora i Hrvatska. Sa Vensovim planom saglasilo se rukovodstvo Srbije, na čelu sa Slobodanom Miloševićem, rukovodstvo Crne Gore, na čelu sa Mommirom Bulatovićem, te „krmje” (nelegitimno, nelegalno) predsjedništvo SFRJ, na čelu sa v.d. predsjednika, Brankom Kostićem. Ono je bilo sastavljeno od četiri člana (predstavnik Srbije, Crne Gore i Miloševićevog kadra iz Vojvodine i Kosova) i imalo je samo formalno (fasadno) civilnu komandu nad nelegitimnom JNA, koju su tada i dalje predvodili Kadrijević i Adžić. Mada, treba reći da se vođstvo ostatka JNA ponašalo autonomno i samovoljno u mnogim prilikama u ratu i da je bilo najviše pod

uticajem i kontrolom Slobodana Miloševića i Borislava Jovića. Poslije usvajanja navedenog mirovnog plana UN-a u cilju prestanka rata u Hrvatskoj, odnosno, Rezolucije Savjeta bezbjednosti br. 743, u Hrvatsku su stigle, u zaštićene zone, mirovne snage UN-a. Vensov mirovni plan predviđao je povlačenje JNA iz Hrvatske, a na osnovu sporazuma predsjednika SRJ akademika Dobrice Ćosića i predsjednika Hrvatske dr Franje Tuđmana, u Ženevi 30. IX 1992. godine, zaključenog uz posredovanje međunarodne zajednice. JNA, odnosno, od maja 1992. godine, Vojska Savezne Republike Jugoslavije (VJ), morala je da izvrši odredbe tog sporazuma, i ona se, zatim, povukla sa teritorije Republike Hrvatske, a time i iz dubrovačkog regiona i područja Prevlake 20. oktobra 1992, čime je i prestala opsada juga Hrvatske od strane JNA/VJ. Područje Prevlake je demilitarizovano i prešlo je u nadležnost posmatrača UN-a, čiji je mandat nekoliko godina zatim produžavan. Ali rat u Hrvatskoj trajao sve do prvih dana avgusta 1995. godine, tj. do okončanja vojno-policijske akcije Republike Hrvatske poznate pod imenom „Oluja”, koja će završiti pobjedom hrvatskih oružanih snaga, padom i nestankom paradržavne tvorevine tzv. Republike Srpske Krajine (RSK), te napuštanjem i protjerivanjem sa tog područja Hrvatske više od 180.000 Srba. U odnosu na pad RSK, Vrhovni savjet odbrane SRJ, čiji je punopravni član bio i predsjednik Republike Crne Gore Momir Bulatović, bio je jedinstvenog stanovišta da vojska RSK treba da pruži otpor par dana, a da će im se nakon toga, ako vojska i druge oružane snage RSK pruže otpor operaciji „Oluja”, pridružiti snage Vojske Jugoslavije, tj. da će VJ oružano intervenirati na tom prostoru na srpskoj strani u cilju „odbrane Krajine”. Međutim, budući da otpora Srba u Krajini i njihovih oružanih snaga hrvatskoj vojsci i policiji praktično nije ni bilo, SRJ, odnosno, VJ je odlučila da ne interviše, tj. da ne ulazi u oružani sukob sa Hrvatskom.

Rat u Hrvatskoj definitivno je i formalno završen potpisivanjem *Erdutskog sporazuma* 12. novembra 1995. godine između predstavnika Hrvatske i lokalne srpske zajednice u Hrvatskoj, uz posredovanje američkog ambasadora u Hrvatskoj Pitera Galbrajta i posrednika UN-a Torvalda Stoltenberga. *Erdutskim sporazumom* pregovaračke strane su pristale na mirnu reintegraciju hrvatskog Podunavlja, koje je nekoliko godina prije toga bilo pod srpskom kontrolom, u državni okvir Republike Hrvatske, a srpskoj manjini u Hrvatskoj garantovana su nacionalna, politička i građanska i druga manjinska prava. Organi vlasti SRJ (Srbije i Crne Gore), saglasili su se sa tekstom i dinamikom sprovođenja *Erdutskog sporazuma*.

Predsjednik Republike Crne Gore, u vrijeme dok se ona još nalazila u sastavu SRJ, Milo Đukanović, prilikom zvaničnog susreta sa predsjednikom Republike Hrvatske Stjepanom Mesićem, u Cavtatu 26. juna 2000. godine, izrazio je žaljenje, tj. faktički se izvinio Hrvatskoj i hrvatskom narodu zbog učešća Crne Gore i njenih građana u napadima na dubrovački region i grad Dubrovnik od početka oktobra 1991. pa sve do oktobra 1992. godine. Tom prilikom u Cavtatu predsjednik Republike Crne Gore je rekao: „Ovu priliku želim iskoristiti da u svoje ime i u ime građana Crne Gore, posebno onih građana koji dijele moja moralna i šira politička uvjerenja, uputim iskreno žaljenje svim građanima Republike Hrvatske, posebno Dubrovnika i Dubrovačko-neretvanske županije, za svu bol, sva stradanja i sve materijalne gubitke koje im je naneo bilo koji predstavnik Crne Gore u sastavu JNA u tim tragičnim događajima”⁷.

CRNA GORA I RAT U BOSNI I HERCEGOVINI (1992-1995)

⁷ Vidi više o tome: prof. dr Šerbo Rastoder i mr Novak Adžić, „Moderna istorija Crne Gore 1988-2017 - od prevrata do NATO pakta”, knjiga III, „Vijesti“, Podgorica, 2020, str. 1434-1435.

Još oktobra 1991. godine, znatno prije nego je Republika Bosna i Hercegovina (BiH) proglasila svoju državnu samostalnost, veliki broj vojnika i mobilisanih rezervista u redovima JNA učestvovao je u brojnim oružanim sukobima i operacijama na hercegovačko-dubrovačkom frontu, te vojno djelovao na području istočne i zapadne Hercegovine na teritoriji BiH.

Srbija i Crna Gora, od 27. aprila 1992. u zajedničkoj državi Saveznoj Republici Jugoslaviji - SRJ), odbile su da priznaju rezultate referenduma u BiH, koji je sproveden od 29. februara do 1. marta 1992. godine, na kome se ubjedljiva većina građana (64,31%) izjasnila za suverenu i samostalnu BiH. Vlasti SRJ su tvrdile da je oko državno-pravnog statusa BiH neophodno postići konsenzus svih njenih konstitutivnih naroda (Bošnjaka, Srba i Hrvata) i da je referendum sproveden protivno volji i uz bojkot srpskog naroda. Kad je izbio i rasplamsao se rat u BiH aprila 1992. godine, srpsko-crnogorsko rukovodstvo se svrstalo na stranu nacionalističkog političkog i vojnog vođstva bosanskih Srba i njihovih trupa. Plan ratnih akcija bio je podjela BiH na etničkoj osnovi i formiranje srpske države na njenom tlu. Ona bi se potom, kako je bilo projektovano od velikosrpskih centara moći, etapno ujedinila sa SRJ, suprotno odlukama Međunarodne Badinterove Arbitražne komisije o nepovredivosti i cjelovitosti granica BiH. Vlast u Crnoj Gori je prema ratu protiv BiH (1992-1995) i agresiji na nju, dominantno slijedila politiku koju su kreirali i vodili predsjednik Republike Srbije Slobodan Milošević i njegov režim.

Nedvosmislene indicije o dogovoru Slobodana Miloševića i Franja Tuđmana, postignutog u Karađorđevu o podjeli BiH, u bitnom su uticale na karakter ovoga rata. Vlasti u Crnoj Gori i Srbiji, odnosno, SRJ, stalno su zvanično negirale umiješanost u rat u BiH (1992-1995). Međutim, upravo zbog uloge Srbije i Crne Gore u tom ratu, Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija je uveo oštre međunarodne sankcije protiv SRJ 30. maja 1992. godine, koje će još dugo potom ostati na snazi. Od početka rata u BiH, Srbija i Crna Gora (SRJ) su politički, ideološki, oružjem i municijom, vojnički, materijalno, finansijski, logistički i na druge načine podržavale i pomagale vlasti i vojsku u ratu formiranog teritorijalnog entiteta Republike Srpske, koji je bio pod kontrolom i komandom Radovana Karadžića i Ratka Mladića, sa ciljem da se potpuno odvoji od BiH. Oni su vodili rat protiv opstanka Bosne i Hercegovine kao međunarodno priznate države i članice UN-a. U nastanku, formiranju i osposobljavanju Vojske Republike Srpske presudnu ulogu je odigrala bivša JNA, odnosno vlasti SRJ, koje su je tada kontrolisale, i godinama finansirale iz budžeta SRJ. U tome su učestvovali i faktori vlasti iz Crne Gore (RCG) i njen kadar u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti SRJ, sudjelujući u odlučivanju ili odobravajući odluke donijete u tom pogledu.

Predsjednik Republike Crne Gore, Momir Bulatović, bio je od 1992. do 1997. godine punopravni član Vrhovnog savjeta odbrane SRJ (VSO), organa koji je komandovao Vojskom Jugoslavije, koja je osnovana 20. maja 1992. godine. On je ravnopravno učestvovao u donošenju svih odluka VSO, kao i onih koje su se ticale uloge SRJ i VJ u ratu u BiH (1992-1995). Predsjednik i organi vlasti Crne Gore u zajednici sa vođstvom Republike Srbije i SRJ donosili su odluke koje su se odnosile na budžet VJ i u dijelu finansiranja, oružane, vojne, kadrovske i druge podrške, snabdijevanja i pomoći srpskim trupama - Vojsci Republike Srpske u okviru BiH i njenim ratnim operacijama. Vlasti Srbije i Crne Gore snabdijevale su kontinuirano, uglavnom naftom (gorivom), VRS i Republiku Srpsku tokom rata u BiH. Takođe, sa teritorije Crne Gore su odlazile naoružane paravojne grupe i pojedinci da ratuju na srpskoj strani u BiH. Odvijao se, pod međunarodnim sankcijama protiv SRJ, šverc oružja, nafte, automobila itd, tzv. „vikend ratnici” su odlazili na bosansku teritoriju i tamo činili brojna razbojništva, paljevine, pljačke, silovanja, ubistva i zlostavljanja, ostvarivali ratni profit itd, dok se u Crnoj Gori širio nacional-šovinizam i činio teror prema Muslimanima/Bošnjacima.

Rat u BiH je inspirisao teror i zločine nad Bošnjacima u Crnoj Gori i Srbiji. I pored toga što je odbijen zahtjev predsjednika vlade Republike Srpske, dr Vladimira Lukića, da se na sjeveru Crne Gore i sa područja Sandžaka etnički istrijebe Bošnjaci/Muslimani⁸, počinjeno je niz zločina koji su „potvrdili” lojalnost vlasti Crne Gore borbi bosanskih Srba. Među njima je zločin deportacije, kada su u maju 1992. policijske vlasti u Crnoj Gori pohapsile i predale snagama bosanskih Srba više od 85 izbjeglih Bošnjaka iz Bosne, od kojih je najveći broj ubijen. To spada u najmonstruozniju vrstu zločina u historiji Crne Gore i nesaglasan je sa tradicijom i običajima ovih prostora, kao i sa međunarodnim pravom. Tu su i zločini nad pojedinim porodicama izbjeglih iz BiH (porodica Klapuh iz Foče), te brojna zlodjela nad Bošnjacima Pljevalja i okoline, posebno u području Bukovice. Zatim, dogodila se i otmica putnika iz voza u mjestu Štrpci, na teritoriji BiH, kada je iz voza „Lovćen” br. 671, koji je 27. februara 1993. godine saobraćao na liniji Beograd-Bar, odvedeno i ubijeno 18 Bošnjaka i jedna osoba nepoznatog porijekla. Takođe, treba pomenuti i tzv. akciju „Lim”, u kojoj je crnogorska policija početkom 1994. godine pohapsila cjelokupno političko rukovodstvo Stranke Demokratske Akcije Crne Gore (SDA), među kojima i tadašnje republičke poslanike. Oni su u pritvoru bili žrtve torture, da bi 22 uhapšenih bilo i osuđeno u montiranom političkom sudskom procesu na ukupno 82,2 godine robije. Oni su pušteni iz zatvora nakon što ih je abolirao predsjednik RCG Momir Bulatović 29. decembra 1995. godine.

Nasuprot tome, brojne izbjeglice rata u BiH su potražile i pronašle utočište u Crnoj Gori, na svom putu u treće zemlje svijeta. Pored onih koji su bili žrtve nasilja i torture organizovane sile vlasti, zabilježeni su i bezbrojni primjeri solidarnosti i zaštite koju su ovim ljudima pružili građani Crne Gore svih nacionalnosti. Prema evidenciji Crvenog krsta i izvještajima Komesarijata za izbjeglice Vlade Crne Gore, 25. januara 1993. godine u Crnoj Gori je bilo čak 64.244 izbjeglica sa ratom zahvaćenih područja iz bivše SFRJ.

Da su SRJ, odnosno njene članice Srbija i Crna Gora, bile faktički učesnice rata u BiH, prepoznale su međunarodne organizacije (Evropska unija, Ujedinjene nacije), velike sile i druge države. O suodgovornosti Srbije i Crne Gore, odnosno, njihovih vlasti u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, govori i izvještaj Stejt Dipartmenta (Ministarstva spoljnih poslova SAD) za 1992. godinu, u kojem je, pored ostalog, jasno rečeno: „*Dok su vlade Srbije/Crne Gore insistirale da nijesu umiješane u rat u Hrvatskoj 1991, i sljedstveno tome u BiH, one su, u stvari, bile duboko upletene u rasprostranjeno kršenje humanitarnog prava i ljudskog dostojanstva u ratu u Bosni, koje su tamo činile JNA i srpske paravojne snage. One su naoružale srpske snage u objema republikama preko JNA, njihovi građani su učestvovali u ratovima kao članovi paravojnih formacija, uz odobrenje Vlada, dozvolile su regularnim trupama JNA da ostanu u Bosni i poslije maja, preimenovane u tamošnju 'srpsku armiju'. Uz to, nastavile su da snabdijevaju srpske snage gorivom, hranom i ostalim potrepštinama, čak i onda kada su te robe nedostajale u samim njihovim republikama. One ne osuđuju osoblje, koje je, izgleda, bilo umiješano u ratne zločine*”.

Zahtjev iz Republike Srpske za istrebljenje Bošnjaka/Muslimana u Sandžaku (predjelu koji obuhvata teritorije Crne Gore i Srbije) je odbijen, a vođstvo Crne Gore je pokušavalo da se izvuče iz „bosanskog ratnog pakla”. I pored nedvosmislene podrške srpskoj strani u BiH, o čemu svjedoče i transkripti Vrhovnog savjeta odbrane, rukovodstvo u Crnoj Gori je bilo blagonaklono prema planovima međunarodne zajednice o prekidu rata. Tu se misli na prihvatanje *Kutiljerovog plana (1992)*, potom *Vens-Ovenovog plana* za BiH (januar-maj 1993), *Oven-Stoltenbergovog*

⁸ Vidi više: Stenogram sa 8 sjednice VSO od 12. marta 1993, SPOV, br. 2-6. I; Momir Bulatović, "Slobodan Milošević-Neizgovorena odbrana", Niš-Podgorica, 2006, str 152-154.; Vidi detaljno o tome i: prof. dr Šerbo Rastoder i mr Novak Adžić, "Moderna istorija Crne Gore 1988-2017-Od prevrata do NATO pakta", knjiga 2, str. 626-627.

plana (jun 1993-januar 1994), plana međunarodne *Kontakt grupe* (maj-jul 1994), do *Dejtonskog* (21. novembar) i *Pariskog mirovnog sporazuma* (1. decembra 1995, koji je predstavljao zvanično potpisivanje *Dejtonskog sporazuma*), kojima je završen rat u Bosni i Hercegovini. SRJ (Srbija i Crna Gora) je bila *de facto* prinuđena da prizna BiH u postojećim granicama tek krajem 1995. godine, zaključivanjem, prvo *Dejtonskog*, a onda i *Pariskog mirovnog sporazuma*.

Iako je zvanična Crna Gora, kao integralni činilac SRJ, bila sastavni dio velikosrpskog osvajačkog ratnog projekta u ratnom razaranju, cijepanju i osvajanju Bosne i Hercegovine, od strane tužilaštva Haškog tribunala UN-a nije sudski procesuiran nijedan predstavnik njene republičke civilne vlasti, nijedan njen građanin ili oficir na položajima u komandnim strukturama JNA/Vojske Jugoslavije u vezi rata u BiH (1992-1995).

Od krucijalne je važnosti istaći da je presudom Međunarodnog suda pravde u Hagu 26. februara 2007. godine, u sporu po tužbi BiH protiv Srbije i Crne Gore (ranije SRJ) utvrđena indirektna odgovornost Srbije, kao jedine pravne nasljednice SRJ, za genocid u BiH. Tom presudom je Srbija oslobođena direktne odgovornosti i obaveze plaćanja ratne odštete BiH, ali je utvrđeno da je odgovorna što ništa nije preduzela da spriječi genocid u BiH, iako je imala uticaj na Vojsku Republike Srpske i političko rukovodstvo bosanskih Srba. Na početku izricanja navedene presude, predsjednica sudskog vijeća Međunarodnog suda pravde u Hagu, Rozalin Higgins, saopštila je da „Crna Gora nije subjekt u sporu, ali da dijeli odgovornost sa Srbijom kao potpisnica Konvencije o genocidu“. U obrazloženju presude petnaestočlanog sudskog vijeća saopšteno je, između ostalog, da „SRJ nije ništa preduzela da spriječi genocid u Srebrenici, uprkos saznanjima koje su vlasti u Beogradu o tome imale“. Jedan dio građana, odnosno, državljana i rezidenata Crne Gore i SRJ učestvovao je, kako u sastavu JNA do kraja maja 1992. godine, a potom u sastavu VRS, te policijskih formacija SDB Srbije, ali i brojnih dobrovoljačkih i paravojnih formacija u agresiji na BiH (1992-1995).

CRNA GORA I RAT NA KOSOVU (1998-1999)

Da bi se razumio sukob oko Kosova, treba imati na umu da je tzv. „kosovsko ili albansko“ pitanje bilo u središtu jugoslovenske političke krize još od početka 80-ih godina, kada su studenti Univerziteta u Prištini, kasnije i poslanici, istakli zahtjev „Kosovo republika“, na koji je Srbija odgovorila ukidanjem autonomije ovoj pokrajini 1989. godine. Time je ovo pitanje od početnog, jugoslovenskog, svedeno na odnos Srbije i Kosova kao „zamrznuti konflikt“, koji je trajao narednih dvadesetak godina sve do otvorenog oružanog sukoba 1999. godine.

Sukob na Kosovu je izbio u vrijeme konflikta crnogorskih vlasti, na čelu sa Milom Đukanovićem, sa režimom Slobodana Miloševića, u pokušaju otklona od njegove politike. Iako je vlast u Crnoj Gori sve do 1997. godine podržavala politiku Srbije prema Kosovu kao njenoj pokrajini nad kojom je trebalo uspostaviti potpunu kontrolu, u vrijeme izbivanja oružanog sukoba pravi se radikalni zaokret.

Zvanična Crna Gora je odbila da učestvuje u ratu na Kosovu (1998 -1999) i u vojnom sukobu SRJ sa Sjevernoatlantskim paktom (NATO) 1999. godine. Crna Gora je insistirala na punoj kooperativnosti sa SAD, NATO i Evropskom unijom. Bila je za prihvatanje mirovnih planova i prijedloga međunarodne zajednice u pogledu mirnog rješavanja kosovske krize i prekida oružanih sukoba i rata na Kosovu (1998-1999), koji su vođeni između Vojske Jugoslavije (VJ), policije Srbije i paravojnih formacija u cilju slamanja oružane pobune Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) i ustanka kosovskih Albanaca. Rukovodstvo Crne Gore bilo je za sporazumno političko rješenje kosovskog pitanja i nije se saglasilo sa politikom

predsjednika SRJ Slobodana Miloševića. No, uprkos tome, predsjednik Republike Crne Gore, Milo Đukanović, je, prije eskalacije rata na Kosovu, u svojstvu člana Vrhovnog savjeta odbrane (VSO), na sjednici tog tijela 9. juna 1998. godine u Beogradu, prema kazivanju Momira Bulatovića, učesnika sastanka, navodno, je Bulatović nije objavio originalni dokument koji bi to posvedočio, „glasao za zaključke koji ocjenjuju da je angažovanje VJ na Kosovu i Metohiji u skladu sa Ustavom i zakonima zemlje i podržao je oružanu borbu protiv terorističke OVK“⁹. Đukanović je učestvovao i na sjednici VSO u Beogradu 4. oktobra 1998. godine, na kojoj je insistirao da SRJ ni u kom slučaju ne smije da se vojno konfrontira sa NATO, da treba izbjeći najavljeni ratni sukob i prijetuću NATO intervenciju, te da sukob na Kosovu treba riješiti političkim, a ne oružanim putem i pregovorima sa albanskom stranom, a bio je i protiv ratne mobilizacije, itd. Ali je, na pitanje Slobodana Miloševića, prema svjedočenju učesnika tog sastanka Momira Bulatovića, „da li, ako se dogodi NATO agresija na SRJ, treba da branimo zemlju svim raspoloživim sredstvima“¹⁰, s novim upitom, „da li naša vojska treba da brani našu zemlju“¹¹, insistirajući da mu odgovori sa „da ili ne“, Đukanović, navodno, usmeno, odgovorio „treba“¹². Međutim, na tome sastanku, nije došlo do glasanja, niti postoji, dostupan, originalni dokument s Đukanovićevim potpisom da je glasao onako kako je Bulatović tvrdio. Vlast Crne Gore je bila nemoćna u konstantnim pokušajima da utiče na srpske i federalne vlasti da se izbjegne nasilno rješenje kosovskog problema i potom i oružani sukob SRJ sa NATO. Crnogorska vlast i jedan dio parlamentarne opozicije bili su pobornici prihvatanja ponuđenog mirovnog sporazuma međunarodne Kontakt grupe (SAD, Evropske unije i Rusije) tokom bezuspješnih razgovora i pregovora u Rambujeu kod Pariza (6 - 23. februar 1999) i u Parizu (15 - 18. mart 1999), na kojem predstavnici Crne Gore nijesu bili zastupljeni, a koji su vođeni između predstavnika vlasti Srbije i kosovskih Albanaca u pokušaju rješavanja kosovske krize i zaustavljanja rata uz učešće međunarodnog političkog i vojnog faktora.

Predloženi *Mirovni sporazum iz Rambujea* predsjednik SRJ Slobodan Milošević i vlasti u Srbiji i SRJ (bez učešća legitimnih predstavnika zvanične Crne Gore) su odlučno odbili. Nakon posljednje posjete Beogradu američkog mirovnog pregovarača Ričarda Holbruka, izaslanika predsjednika SAD Bila Klintonu, 22. marta 1999. godine, i propalog pokušaja da ubijedi Miloševića da prihvati uslove SAD i međunarodne Kontakt grupe, obustavi ofanzivu na Kosovu i prihvati odredbe mirovnog plana iz Rambujea, uslijedila je 24. marta 1999. oružana NATO intervencija na SRJ. Uslijedilo je 78 dana bombardovanja vojnih ciljeva pretežno u Srbiji, ali i u Crnoj Gori od strane NATO avijacije.

Vojska Jugoslavije (VJ) je ustavno i zakonski bila definisana kao zajednička vojska Srbije i Crne Gore (SRJ) i ona je na prostoru Crne Gore imala stacionirane brojne kopnene snage, ratnu mornaricu i protivvazdušnu odbranu. Međutim, VJ je tokom 1998. i 1999. postala faktički vojska Srbije, pod punom kontrolom Slobodana Miloševića i njegovog režima. Milošević je potpuno eliminisao predsjednika Crne Gore Mila Đukanovića iz Vrhovnog savjeta odbrane (VSO), iako je on bio punopravni član tog tijela, tako što ga, kao predsjednik VSO, počev od 25. decembra 1998. godine, kršeći Ustav i zakone SRJ, više nije zvao da učestvuje u radu i odlučivanju VSO, niti je Đukanović faktički više bio dio tog organa sve do pada Miloševića sa vlasti 5. oktobra 2000. godine. Đukanović se od tada, iako bespravno eliminisan iz rada organa koji je bio ustavni vrhovni komandant VJ, duboko razišao sa Miloševićem i njegovim režimom, što je intenzivirano naročito 1999. i 2000. godine. On od tada više nije imao

⁹ Prof. dr Šerbo Rastoder i mr Novak Adžić, „Moderna istorija Crne Gore 1988-2017 - od prevrata do NATO pakta“, knjiga III, „Vijesti“, Podgorica, 2020, str. 1314-1315.

¹⁰ Vidi o tome više: prof. dr Šerbo Rastoder i mr Novak Adžić, „Moderna istorija Crne Gore 1988-2017 - od prevrata do NATO pakta“, knjiga III, „Vijesti“, Podgorica, 2020, str. 1315-1316.

¹¹ Isto, str. 1316.

¹² Isto.

nikakvu službenu komunikaciju i susrete sa njim. Stvarno eliminisanje Đukanovića iz rada VSO od kraja 1998. godine urađeno je suprotno članu 135 Ustava SRJ. Tako je i taj savezni organ Milošević potpuno podredio sebi. VSO se, nakon oktobra 1998. godine, još jednom sastao 25. decembra te godine, dok se nije sastajao tokom rata SRJ sa NATO paktom (mart - jun 1999).

Saveznu vladu SRJ, na čijem čelu je bio lider Socijalističke narodne partije (SNP) iz Crne Gore Momir Bulatović, još od njenog formiranja 1998. godine nije priznavala zvanična Crna Gora, zato što je poraženi kandidat na predsjedničkim izborima u Crnoj Gori 1997. godine, Momir Bulatović, uprkos porazu, na predlog Slobodana Miloševića izabran za predsjednika Vlade SRJ 18. maja 1998. godine, i zato što su vladu SRJ činili predstavnici Socijalističke narodne partije - SNP (partije koja je bila opoziciona u Crnoj Gori, jer je ubjedljivo izgubila na parlamentarnim izborima u Crnoj Gori 31. maja 1998. godine). Zvanična Crna Gora je smatrala da je to neustavna, nelegalna i nelegitimna vlada, koja je formirana i djelovala suprotno političkoj volji građana Crne Gore iskazanoj na predsjedničkim i parlamentarnim izborima.

Uoči početka NATO intervencije na SRJ, vlada SRJ na čelu sa Momikom Bulatovićem je 23. marta 1999. godine proglasila stanje neposredne ratne opasnosti, a zatim i ratno stanje, i uvela obavezu vojne mobilizacije u Crnoj Gori, usljed konflikta SRJ sa NATO. Međutim, tome se vlast u Crnoj Gori, u cilju izbjegavanja sukoba sa NATO, suprotstavila, i, umjesto vojne, uvela radnu obavezu za njene građane. U vrijeme NATO intervencije, poremećeni odnosi i tenzije između VJ i crnogorskih vlasti dostižu vrhunac. Crna Gora je tada bila pod prijetnjama nasiljem od strane Miloševićevih pristalica. Postojala je i opasnost od upotrebe sile VJ pod Miloševićevom kontrolom protiv legalnih i legitimnih organa u cilju svrgavanja vlasti u Crnoj Gori putem vojnog puča.

Tokom rata na Kosovu VJ je mobilisala građane Crne Gore, dobrovoljno i prisilno, i slala ih na kosovska ratišta. Skupština Republike Crne Gore je marta 1999. godine, uoči NATO bombardovanja, usvojila rezoluciju kojom se od VJ zahtijevao povratak i povlačenje vojnika i rezervista sa Kosova u Crnu Goru i da se teritorija Crne Gore ne koristi u izvjesnom vojnom sukobu SRJ sa NATO. Međutim, ti zahtjevi su bili odbijeni od strane VJ i vrha vlasti u SRJ. Teritorija Crne Gore našla se, ipak, na udaru bombi i krstarećih projektila avijacije NATO u savezničkoj akciji 19 država pod kodnim imenima „Milosrdni anđeo” i „Saveznička sila”. Prve večeri bombardovanja, 24. marta 1999. godine, oko 20 h, vazdušne snage Sjevernoatlanskog saveza pogodile su bombama i onesposobile radarski centar VJ na Crnom rtu kod Bara. Avijacija NATO je iste večeri bombardovala i vojni aerodrom „Golubovci” kod Podgorice, te radarsko-komunikacioni centar ratne mornarice VJ u Boki Kotorskoj (Obosnik). Na meti bombi NATO našla se i kasarna VJ u Danilovgradu, i tom prilikom je poginuo jedan vojnik iz Beograda koji je bio na služenju vojnog roka. Prilikom tog vazdušnog napada na označene mete i objekte u Crnoj Gori, ranjena su dva vojnika, od kojih jedan na vojnom aerodromu „Golubovci”. Tokom trajanja bombardovanja SRJ od strane NATO (24. mart - 10. jun 1999) i najžešćeg rata na Kosovu, Crna Gora je, najvećim dijelom, ali ne i sasvim, bila pošteđena ratnih razaranja i žrtava, a njena vlast je stalno ponavljala da nije u ratu sa NATO i ponašala se veoma konstruktivno i kooperativno u odnosima sa međunarodnom zajednicom.

Podijeljeno društvo u Crnoj Gori dodatno je politički i ideološki i na druge načine radikalizovano u raskolima. Naročito je intenzivirana podjela na pristalice i protivnike rata na Kosovu i sukoba sa NATO, tako da je prijetila velika opasnost od izbijanja građanskog rata u Crnoj Gori. Posebno važan akt, koji je možda presudno doprinio sprečavanju građanskog rata u Crnoj Gori tokom sukoba na Kosovu i vojne intervencije NATO saveza, predstavlja *Rezolucija o građanskom miru u Crnoj Gori*, konsenzualno usvojena od strane poslanika parlamentarnih stranaka u Skupštini Crne Gore 26. marta 1999. godine.

Za vrijeme vojnih udara NATO na SRJ u Crnoj Gori postoji dvovlašće: s jedne strane djeluju civilne vlasti pod kontrolom Vlade Crne Gore, a sa druge vojne vlasti, pod kontrolom

federalne uprave iz Beograda. U pokušajima potčinjavanja Crne Gore političko-vojn timeraturama u Beogradu, tokom rata SRJ s NATO, VJ je tada i kasnije u odnosu na Crnu Goru imala ulogu političkog žandarma i korišćena je kao sredstvo pritiska na crnogorsko političko rukovodstvo. Raskid s politikom Miloševića poštedio je Crnu Goru razaranja i posljedica koje bi sigurno bile veće da se nije distancirala od učešća u besmislenom i unaprijed izgubljenom ratu. Ali to ne znači da je Crna Gora bila poštedena žrtava među civilnim stanovništvom. Prilikom NATO bombardovanja mosta u varošici Murino, 30. aprila 1999. godine, stradalo je šest civila, među kojima i deca od 9, 12 i 13 godina.

Generalšab VJ je 18. aprila 1999. zahtijevao od vlasti Crne Gore da se, saglasno uredbi o proglašenju ratnog stanja, crnogorska policija stavi pod komandu VJ. Crnogorska vlast je odbila taj zahtjev. Vlada Crne Gore i njeno ministarstvo unutrašnjih poslova su tada jasno saopštili da odbijaju da se stave pod kontrolu i upravu VJ. Dva dana kasnije, 20. aprila 1999. godine, u Sutorini, u blizini Debelog brijega, graničnog prijelaza između Crne Gore i Hrvatske, jedinice Vojske Jugoslavije su ušle u demilitarizovanu zonu UN-a i postavile barikade, te su blokirale kopneni izlaz iz Crne Gore i rigorozno kontrolisale kretanje putnika i transport robe u oba smjera. Jedinu kopnenu liniju koja povezuje Crnu Goru sa Zapadom preuzela je od civilnih vlasti Crne Gore VJ. Vojska je pored dobrovoljne mobilizacije sprovodila i prisilnu mobilizaciju u Crnoj Gori. Tokom aprila 1999. godine, VJ je na teritoriji Crne Gore raspolagala sa više od 25.000 vojnika i rezervista. Crna Gora je od strane VJ bila blokirana s kopna, mora i vazduha i nije kontrolisala svoje granice. I ekonomski je gotovo bila blokirana. Značajan dio njene teritorije nije bio pod stvarnom kontrolom legalnih i legitimnih crnogorskih civilnih vlasti, već je bio pod prinudom ostvarenom upravom VJ. Vladala je ravnoteža snaga i ravnoteža straha i ona je suštinski spasila Crnu Goru od mogućeg krvavog unutrašnjeg konflikta.

Tokom rata na Kosovu i NATO intervencije protiv SRJ, posebnu prijetnju za građanski mir u Crnoj Gori predstavljao je Sedmi bataljon VJ koji je djelovao praktično kao partijska vojska SNP-a i „udarna pesnica” Miloševićevog režima u Crnoj Gori. Ovaj bataljon je formiran 1. juna 1999. godine. Prvo je brojao oko 400 vojnika, da bi se taj broj povećao kasnije na 900, a konačno narastao na oko 1.900.

Tokom rata na Kosovu i vojne intervencije NATO na SRJ 1999. godine iz Crne Gore je mobilisan veliki broj vojnika i rezervista u redove VJ. U ratu na Kosovu (1998-1999) je, prema raspoloživim podacima, poginulo 34 crnogorskih državljana i građana, koji su bili u sastavu VJ i policijskih snaga MUP-a Srbije, od kojih i jedna žena, službenica Ministarstva odbrane Srbije na Kosovu.

Na teritoriji Republike Crne Gore, kao sastavnog dijela SRJ, tokom rata na Kosovu, u selu Kaluđerski laz i okolnim lokacijama u opštini Rožaje, na prostoru koji je bio u komandnoj odgovornosti Druge armije VJ, dogodili su se ratni zločini protiv civilnog stanovništva, tako što je od 18. aprila do 21. maja 1999. godine stradao veliki broj izbjeglica iz Albanije. Ubijeno je 17 albanskih civila-izbjeglica, a petoro je ranjeno. Podignuta je za taj ratni zločin od strane Državnog tužilaštva RCG optužnica protiv osam oficira i vojnika JNA, ali je pravosnažnom presudom Apelacionog suda RCG od 8. decembra 2014. godine taj krivični postupak završen oslobađajućom presudom za sve okrivljene, navodno, „usljed nedostatka dokaza”. Tokom rata na Kosovu i usljed humanitarne katastrofe, od 1998. do 1999. godine, u Crnu Goru je izbjeglo i u njoj zbrinuto od strane njenih republičkih, lokalnih organa vlasti i posebno građana, uz humanitarnu pomoć međunarodnih faktora i organizacija, više od 110.000 izbjeglih sa Kosova. Najveći broj njih je bilo albanske nacionalnosti koji su se po okončanju rata vratili na Kosovo. Zbrinuto je i oko 22 hiljade izbjeglih Srba, Crnogoraca, Roma i pripadnika drugih nacionalnosti sa područja Kosova.

Rat na Kosovu je završen potpisivanjem *Vojno-tehničkog sporazuma u Kumanovu* 9. juna 1999. godine između predstavnika VJ i policije Republike Srbije i ovlašćenih predstavnika NATO. Na

osnovu ovog sporazuma, VJ i policija Srbije, kao i paravojne snage su morale da se povuku sa Kosova i omoguće dolazak međunarodnih trupa KFOR-a, uz njihovu obavezu razoružavanja OVK. Crna Gora je pozdravila i prihvatila potpisivanje *Kumanovskog mirovnog sporazuma*, iako nije učestvovala u njegovom zaključivanju, budući da je njena vlast bila protiv rata na Kosovu i sukoba SRJ sa NATO. Bombardovanje SRJ je prestalo 10. juna 1999. godine usvajanjem Rezolucije 1244 Savjeta bezbjednosti UN-a.

Tekst je objavljen u okviru projekta "Ka pravdi za žrtve ratnih zločina" koji Akcija za ljudska prava (HRA) sprovodi u okviru Regionalnog projekta o ratnim zločinima (RWC), koji implementira Program za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) uz podršku Vlade Velike Britanije. Sadržaj teksta je isključivo odgovornost autora i ne odražava nužno stavove UNDP-a i Vlade Velike Britanije.